

دائرةالمعارف قرآن

Encyclopedia of the Quran

قرآن‌شناسی در نزد غربیان پیشینه‌ای طولانی دارد. اولین تلاشهای پژوهشگران غربی که با اصول علمی خویش راه شناخت فضاهاى بکر تمدن مشرق زمین را می‌پیمودند، برای درک بیشتر قرآن، چیزی که چندان آسان نمی‌نمود، به خلق اولین آثار ایشان در پژوهشهای قرآنی انجامید. در بین این آثار می‌توان از پژوهشهای تئودور نولدکه (۱۸۳۶ - ۱۹۳۰) خاصه «تاریخ قرآن» وی نام برد یا از «قرآن تجزیه» اثر ژول لابوم یاد کرد، که با وجود آگاهی نه چندان کامل وی از زبان عربی و تنها با تکیه بر ترجمه قرآن کازیمیرسکی در سال ۱۸۷۸ انتشار یافت؛ اثری که بعدها محمد فواد عبدالباقی صاحب المعجم المفهرس لالفاظ القرآن الکریم با نام تفصیل آیات القرآن الکریم به عربی ترجمه کرد. باری، پژوهشهای قرآن‌شناسی امروزه نیز در نزد غربیان ادامه دارد و ما همچون گذشته شاهد پیدایش آثار علمی دیگری هستیم. در این راه مؤسساتی را می‌یابیم که بس پرتوان به کارخویش ادامه می‌دهند و مؤسسه بریل شهر لیدن هلند را می‌توان از این دست به شمار آورد. بریل مؤسسه‌ای است که با تلاشی جانکاه و پیگیر، توانست در زمینه علوم اسلامی، ادبیات عرب و ادبیات فارسی آثار فراوانی انتشار دهد و شهرت عظیمی کسب کند. این مؤسسه در زمینه علوم قرآنی همچنان کوشاست و حاصل این کوشش، انتشار چشمگیرترین اثر اخیر آن «دائرةالمعارف قرآن» بوده است.

اولین مجلد این اثر پنج جلدی که بیش از هزار مدخل را در برخواهد گرفت، اینک از حرف A تا D (هارون = Aaron تا دروزی‌ها Druzes) به سرپرستی خانم جین دامن مک اولیف استاد تاریخ و ادبیات عرب دانشگاه جرج تاون امریکا به چاپ رسیده و در مورد چهار مجلد دیگر وعده انتشار تا سال ۲۰۰۵ داده شده است (جلد دوم آن در نمایشگاه

بین‌المللی فرانکفورت، اکتبر ۲۰۰۲ عرضه شده بود متأسفانه تاکنون به دست ما نرسیده است). از بین نویسندگان مقالات این اثر به نامهایی آشنا چون محمد ارکون^۱ استاد دانشگاه سوربن، روی متحده^۲ استاد دانشگاه هاروارد و باربارا متکاف^۳ از دانشگاه کالیفرنیا بر می‌خوریم. اما متأسفانه در این اثر از قرآن پژوهان ایرانی هیچ نشانی نیست و در فهرست منابع به آثار پژوهشگران ایرانی و نیز تفاسیر و متون قرآنی شیعی توجه کمتری شده است و منابع معتبری همچون تفسیر روض الجنان و روح الجنان ابوالفتوح رازی و مجمع البیان طبرسی یا جز اینها کمتر مورد استفاده قرار گرفته است.

پوشش موضوعی اثر، جنبه‌های مختلف قرآن را در بر می‌گیرد و مدخل‌های آن را می‌توان به دو دسته تقسیم کرد: یکی مفاهیم، اشخاص، مکانهای جغرافیایی، رویدادهای تاریخی و موضوعات مذکور در قرآن است و دیگری مدخل‌هایی که به قرآن پژوهی اختصاص دارد و دامنه موضوعی گسترده‌ای را در بر می‌گیرد که گاه به اول نظر، چندان ارتباطی با مباحث قرآنی ندارد، همچون مدخل مفصل فرقه بهایی یا مدخل دروزی‌ها که وجودشان در این کتاب به اعتبار برداشت و تفسیر خاص آنها از قرآن است. از دیگر مقالات بلند جلد اول می‌توان مقالات زیر را یاد کرد:

خط عربی (Arabic script)، هنر و معماری (Art and Architecture)، کتاب (Book)، گاهشماری و قرآن (Chronology and the Quran)، جمع آوری قرآن (The collection of the Quran)، آثار انتقادی جدید و قرآن (Contemporary critical Practices)، آفرینش (Creation) و مدخل «عایشه بنت ابی بکر» در پنج صفحه. مدخل رایانه و قرآن (Computer and Quran) اطلاعات جدید و جالبی ارائه می‌دهد. دو بخش اصلی این مدخل عبارتست از: عرضه قرآن بر روی لوح فشرده به صورت چند رسانه‌ای (Multimedia Presentation of the Quran on CD-ROM) و قرآن به مثابه فرامتن در شبکه Web (The Quran as hypertext on the world wide web).

کاربرد رایانه در تحلیل قرآن، بخش دیگری از این مقاله است که شیوه‌های گوناگون بهره‌گیری از رایانه در نمایه سازی کلیه واژه‌های قرآن، به ویژه در روش نمایه سازی

1. M.Arkoun

2. Roy Mottahede

3. Barbara Metcalf

KWIC (key world - in- context) را ذکر می‌کند.

مدخلی علی بن ابی طالب (ع) نیز در مجلد اول به چاپ رسیده و یک صفحه را به خود اختصاص داده است که در آن بیشتر از ماجرای مصحف امام علی (ع) و باقی ماندن آن نزد فرزندان ایشان سخن رفته است، ولی توضیحات ناقصش می‌تواند خواننده ناآشنا را برآستی سردرگم کند.

در مقدمه جلد اول گفته‌اند که، نمایه عمومی دایرةالمعارف با عنوان Cumulative index همراه با مجلد پنجم منتشر خواهد شد. اهمیت این نمایه در آن است که از طریق آن، می‌توان به موضوعاتی که خود مدخلی مستقل ندارند اما در ذیل دیگر مدخل‌ها از آنها سخن رفته است دست یافت، همچنان که اگر محققى در جستجوی اصطلاح باطن و ظاهر (Batin and Zahir) باشد، نمایه او را به مدخل: Exegesis of the Quran: Classical and Medieval راهنمایی می‌کند. در مقدمه اثر، خانم جین دامن مک اولیف که پیشتر از وی بعنوان سرپرست دایرةالمعارف قرآن یاد کردیم، در مورد این اثر سخن رانده و نگارش آن را کاری نه چندان آسان دانسته است. وی فقدان اثری مشابه، دست‌کم به یکی از زبان‌های اروپایی، پراکندگی متخصصان و مؤلفان مورد نیاز در بسیاری از کشورها، تقدس قرآن برای $\frac{1}{5}$ مردمان جهان و لزوم دقت در ارائه مطالب، دشواری معادل یابی انگلیسی برای مفاهیم موجود در قرآن (همچون آوردن واژه Pray برای هر سه مفهوم نماز، دعا و ذکر) و دشواری دستیابی به منابع دست اول را چشمگیرترین مشکلات بر شمرده است.

از آثار خانم اولیف که پیش از این انتشار یافته می‌توان به این دو کتاب اشاره کرد:

- *Abbasid Authority Affirmed: The Early years of al - Mansur*, State university of NewYork press, 1995.

- *Quranic Christians: An Analysis of Classical and Modern Exegesis: Perceptions of christians in the Quran*, Cambridge University press, 1991.

علاقه نامبرده به مطالعات تطبیقی بین قرآن و کتاب مقدس که در اثر دوم بخوبی مشهود است، در دایرةالمعارف قرآن نیز به چشم می‌خورد و مدخل‌های پیامبران، شخصیت‌های مذکور در قرآن و عهدین و مکانهای جغرافیایی معمولاً حاوی نوعی مطالعه

تطبیقی هستند.

در مقدمه همچنین به شیوه‌های قرآن پژوهی در دنیای امروز پرداخته شده است. به نظر ویراستار اثر، در گذشته قرآن پژوهی در نزد مسلمانان و غیر مسلمانان دو حرکت کاملاً جدا و بیگانه بود، و تنها نقاط ارتباط این دو جریان، جدل‌ها و بحث‌ها محسوب می‌گشت، اما امروزه همه چیز دگرگون شده است. به عقیده وی پژوهشگران غیر مسلمانان اینک با تکیه بر وسایل ارتباطی چون شبکه جهانی اینترنت و انواع لوحهای فشرده، بدون هیچ واسطه‌ای می‌توانند به موضوعات مورد نظر خود دسترسی یابند. مک اولیف بر پائی همایشهای مختلف، امکان فعالیت برای نویسندگان از سراسر جهان در نشریاتی که تا دیروز تنها عرصه عمل عده‌ای خاص بود و ایجاد فرصتهای علمی - پژوهشی برای دانشجویان غیر مسلمان در کشورهای اسلامی را از عوامل نزدیک شدن پژوهشگران مسلمان و غیر مسلمان بر می‌شمرد و امیدوار است این حرکت آغازین با یاری تمامی صاحب نظرانی که انتقادات سازنده خویش را از او دریغ نخواهند ورزید به سر منزل مقصود برسد.

غلامرضا امیرخانی

کتابخانه ملی جمهوری اسلامی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی